

Iwona Nowakowska-Kempna

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy

im. Jana Długosza w Częstochowie

i.nowakowska-kempna@ujd.edu.pl

ORCID: 0000-0002-8043-1374

WIELOŚĆ GWAR ŚLĄSKICH ŹRÓDŁEM BOGACTWA REGIONU

Rozważanie nad statusem współczesnych gwar danego regionu warto rozpocząć od przypomnienia złożoności tego zjawiska. Niniejszy artykuł wpisuje się bowiem w dyskusję nad tym fenomenem (por. Wronicz 2016: 53–60; Pelcowa 2015: 279–288; Cząstka-Szymon 2014: 373–387). Z jednej strony ludzie posługują się „tradycyjną mową swej okolicy” (Nitsch 1954: 213), co odzwierciedla istniejące różnicowanie gwar śląskich, z drugiej strony nawet wstępne obserwacje potocznej, mówionej wypowiedzi danego rozmówcy potwierdzają fakt używania polszczyzny mieszanej (Ożóg 2001: 222). Odmiana gwarowa przeplata się wówczas z ogólną polszczyzną w różnym nasyceniu obu form, a ponadto różne odmiany *nasycone* są np. różnymi stylami, np. styl potoczny przeplata się z naukowym, gdy respondent, używając jednej z gwar śląskich, mówi równocześnie o pracy urzędów elektronicznych w kopalni, zarówno przy pulpicie sterowniczym kadry inżynierskiej, jak i na dole przy obsłudze kombajnu. Tym samym jedna i ta sama wypowiedź inżyniera łączy w sobie różne style i odmiany polszczyzny w harmonijną całość. Jej analiza – ze względu na stopień różnicowania stylowego i odmianowego – jest o wiele trudniejsza do prezentacji od polszczyzny jednorodnej odmianowo (np. język ogólny) i stylowo (np. styl naukowy wykładu akademickiego). Niewątpliwie większe nasycenie polszczyzny mieszanej formami gwarowymi obserwujemy na Śląsku w stosunku do innych dzielnic kraju.

Aby się zmierzyć z żywą, spontaniczną mową, należy przypomnieć podstawowe założenia metodologiczne, które konieczne są do analizy tego typu wypowiedzi. Oto niektóre ważniejsze, ułatwiające analizę, a równocześnie wnoszące nowe aspekty do dyskusji dialektologów.

1. Aplikacja paradygmatów opierających się na uzusie językowym (system oparty na uzusie), takich jak kognitywizm, socjolingwistyka czy dialektologia, obok pragmatyki językowej bądź lingwistyki antropologicznej. Wybór paradygmatu analizy językowej oparty na modelu użycia języka określa A. Goldberg (2006: 65) jako

„usage-based models of language”, podobnie jak R. Langacker (2009: 22), mówiąc o kognitywizmie. Obliguje on do przybliżenia właściwości morfologicznych (gramatycznych), leksykalnych, składniowych i fonologicznych charakterystycznych dla danej gwary, wyłonionych na podstawie analizy wypowiedzi jej nosicieli, a także porównanie z ościennymi gwarami w celu ustalenia zakresu podobieństwa i różnic między nimi. Jeśli przyjąć, że znaczenie obejmuje semantykę leksykalną, pragmatykę i strukturę dyskursu (Croft 2007: 472), a w opisie jesteśmy nastawieni na czynniki związane z używaniem języka, przede wszystkim analizę pragmatyczną wypowiedzi rozmówców, to w efekcie musimy uwzględnić wariantywność form polszczyzny gwarowej i ogólnej, która stanowi immanentną cechę spontanicznych rozmów, gdyż owo przeplatanie się form w wymiarze fonologicznym, morfologicznym i składniowym umiejscowione i ujawnione jest w języku osoby wypowiadającej się, por. użyte w tej samej rozmowie postaci fonologiczne: *dzisiaj – dzisiaj – dzisiaj* czy morfologiczne: *żem poszoł – żech poszoł – posztech – posztem* bądź leksykalne: *kluski szare / czorne, pyzy, kluski wielkopolskie, kluski ziemniaczane / ziemniaczane* w opozycji do *klusek śląskich*, tj. *klusek białych*. Analiza językowa, jaką proponuje kognitywistyczny paradygmat badań, oparty na uzualnym i funkcjonalnym podejściu do języka, okazuje się przydatna także do badań gwarowych, zwłaszcza niektórych aspektów mało dotąd zbadanych i opisanych. Każdy wzorzec językowy okazuje się ważny w analizie, jeśli występuje z wystarczającą częstotliwością (Goldberg 2006: 5) w wypowiedziach bądź jest przewidywalny jako wzorzec językowy danej gwary. Zwykle w analizie występują gwary subregionalne mające pewne wspólne właściwości, co pozwala je łączyć w gwary charakterystyczne dla danego regionu, np. *gwary śląskie* (por. Nitsch 1939, 1960; Nitsch, Karaś 1957–1976; Dejna 1973; Dejna, Gala 2001; Kadłubiec, Milerski 2001; Kowalska 1982, 2002; Miodek 1991; Nowakowska-Kempna 1976; Urbańczyk 1981; Wyderka 2000–2017; Zaręba 1969–1997, 1988). Włączenie częstotliwości do wyznaczników ważnych dla ustalenia cech gwary oraz cech polszczyzny mieszanej występującej na danym terenie wskazuje na uzualny charakter kognitywizmu jako metodologii, podobnie jak pozostałych zasad badań gwaroznawczych. Model kategoryzacji gwar obejmuje zarówno charakterystyki, jak i uogólnienia płynące z badań statystycznych, uwzględniających częstotliwość wystąpienia form (por. Goldberg 2006: 46–54; Croft 2007: 49–53; Szymańska 2001: 86–89, 2013). Takie podejście otwiera nowe perspektywy badawcze dla badań dialektologicznych (por. Ożóg 2001: 233, 2008; Wronicz 2016; Pelcowa 2015) i umożliwia opisanie całości kompetencji językowych mówiącego, korzystającego zarówno z wzorców (konstrukcji) języka ogólnopolskiego, jak i miejscowej gwary (danego subregionu). Każda użyta formacja może tutaj mieć znaczenie w sensie pełnienia określonej funkcji w komunikacji, tak semantycznej, jak stylistycznej, przy odwołaniu do gwary jako polszczyzny rodzinno-towarzystwej oraz pracowniczej (kopalnie, huty), zwrócenia uwagi rozmówcy, na jakim terenie przebywa bądź z jakim roz-

mówcą ma do czynienia, a także budowania więzi i poczucia wspólnoty. Badania współczesnych gwar wymagają takiego właśnie podejścia, co tłumaczyłoby ich specyfikę użycia w obecnej dobie. Nie wyklucza to badań tradycyjnych nad utrwalonymi wzorcami fonologicznymi, gramatycznymi, leksykalnymi, reprezentowanymi zwykle przez mowę najstarszego pokolenia mieszkańców wsi oraz osoby jednosystemowe. Użycie języka w kontekście konceptualnym, funkcjonalnym, komunikacyjnym i społecznym (Goldberg 2013: 15; Szymańska 2013: 134) nie wyklucza bowiem zjawisk bazowych mieszczących się w kanonie cech systemowych danej gwary, stanowiących jej tradycyjny wzorec, konfrontowany współcześnie z polszczyzną mieszaną obejmującą również ten wzorec w zmieniającej się rzeczywistości językowej jego użycia. Użyteczna też będzie geografia językowa (Zaręba 1974; Nitsch 1939; Wronicz red. 2000; Wyderka red. 2000–2017; Zaręba 1969–1997; Kadłubiec 1994; Kadłubiec, Milerski 2001; Milerski 2009; Labocha 1997; Dejna 1973; Dejna, Gala 2001 t. 3) pozwalająca badać zasięgi użycia określonych form.

2. JĘZYK W PROCESACH SPOŁECZNO-KULTUROWYCH

Byłoby zbędną oczywistością twierdzenie o wieloaspektowości uwikłania języka w procesy społeczno-kulturowe, w tym gospodarcze, polityczne i socjologiczne, gdyby nie fakt ogromnego tempa zmian społeczno-kulturowych i ich powszechności. Pierwsze zjawisko interesująco scharakteryzował Paul Virilio (1978: 50), proponując termin – klucz do rozumienia tego zagadnienia: *dromologia*, tj. ‘nauka o prędkości’, wikłając naukę o prędkości w życie społeczne jako jego immanentną cechę. Życie społeczne nie tylko nabiera prędkości dzięki szybkiemu przemieszczaniu się środkami transportu: samolotem, autem, pociągami dużych prędkości, lecz także rozprzestrzenianiu się informacji dzięki laserom, światłowodom, telefonii komórkowej, Internetowi i innym mediom, zmieniając sposób funkcjonowania ludzi, tak w mieście, jak i na wsi. Zmiany te dotyczą także kultury rolnej, nowych technologii oraz urzędzeń obsługujących pracę na roli. Odmienny sposób życia wyznacza przecież błyskawiczna dostępność informacji, tworząc ze świata globalną wioskę (McLuhan 1968). Wprowadza nas to w obszar postkultury, czyli kultury ponowoczesnej, opartej na cywilizacji informatycznej i informacyjnej (Miczka 2003, 2009; Zacher, Kiepas 1994; Goban-Klas 2002, 2005, Zwiefka-Chwałek 2010), co znajduje potwierdzenie i odzwierciedlenie w języku, jakim mówimy (Ozóg 2001; Dunaj 2000; Mazur 2000; Bralczyk, Mosiołek-Kłosińska 2000; Sierociuk 1998). W Polsce dochodzą do tego procesy zmian ustrojowych, budowa społeczeństwa demokratycznego i obywatelskiego, a także utrwalenie kategorii *homo viator*, obejmującej także mieszkańców wsi, podróżujących do swych dzieci mieszkających w odległych krajach lub spędzających wakacje daleko od rodzinnej miejscowości.

Z kolei R. Fidler (1997: 22–23) zaproponował koncepcję *mediamorfozy*, jako tłumaczącą zaistniałe zmiany, określając ją jako „transformację mediów służących do komunikowania, wywołaną przede wszystkim grą ludzkich potrzeb i oczekiwań, presji politycznej, presji konkurencji oraz grą społecznych i technologicznych innowacji”. Wielkie mediamorfozy ukształtowały trzy języki: mówiony, pisany i cyfrowy. Ten ostatni odnosi się do współczesności. W konsekwencji tych przemian narodziła się *globalizacja*, a jej przeciwstawienie się znalazło oparcie w *lokalizacji* (tym, co regionalne, lokalne) po to, by *glokalizacja* połączyła obie tendencje współczesnego świata zgodnie z zasadą: *myśl globalnie, żyj lokalnie* (por. Goban-Klas 2002, 2005). Tendencja ta znajduje najpełniejsze odzwierciedlenie w rzeczywistości, a odrodzenie się lokalnych tradycji, zwyczajów, obrzędów i obyczajów (por. Simonides 1994) jest tego najlepszym dowodem. Podtrzymujące je koła gospodyń wiejskich, których w Polsce jest około dwunastu tysięcy, są najlepszym tego przykładem. Wraz z tradycjami lokalnymi odżywa miejscowa gwara, a przynajmniej jej elementy związane głównie ze słownictwem, np. tkackim, koronkarskim, dotyczącym wyrobu chleba, zwyczajów i obyczajów, charakterystyką zawodów rzadkich, kulinariów itp. (por. Wronicz 2016: 53).

Na Śląsku czy Podhalu, gdzie miejscowa gwara była zawsze prestiżową odmianą polszczyzny (por. Lubaś 1976: 41; Gajda 2010; Sławkowa 1992: 35–41; Lubaś, „Socjolingwistyka” 1978–2022; Kleszcz 1997: 104), doszło do spowolnienia procesu odchodzenia od gwary na rzecz polszczyzny ogólnej, co utrwaliło sposób postępowania się polszczyzną mieszaną: miejscowej gwary z polszczyzną ogólną, przy czym zakres użycia obu został – przynajmniej częściowo – określony: gwara obsługuje życie rodzinno-towarzystkowe, podstawowe prace gospodarskie, a polszczyzna ogólna – skomplikowane technologie pracy na roli, mechanizację produkcji rolnej oraz naukę, kulturę i sztukę, politykę i marketing itp. W gwarach różnych regionów powstaje także literatura piękna (Wronicz 2016: 55).

Zaproponowane tutaj wstępne rozpoznanie zakresu stosowalności gwary, polszczyzny mieszanej i polszczyzny ogólnej wskazuje jednoznacznie na konieczność nowego, całościowego przebadania gwar śląskich w kategorii modeli uzualnych, przy szerokim użyciu narzędzi i metodologii wspomnianych paradygmatów, w tym badań socjolingwistycznych, ukazujących zróżnicowanie zakresu znajomości i używania gwary w zależności od parametrów socjolingwistycznych: nie tylko wieku, płci i wykształcenia, lecz także poziomu kontaktów językowych (Lubaś 1976: 45–46), warunków komunikacji i funkcji wypowiedzi. Dopiero tak zbudowany obraz polszczyzny mieszanej pozwoli zrozumieć specyfikę współczesnego postępowania się gwarą (por. założenia kognitywizmu i gramatyki konstrukcji).

3. GWARY ŚLĄSKIE W BADANIACH DIALEKTOLOGICZNYCH

3.1. Warto nadmienić, iż procesy glocalizacji sprzyjają tworzeniu się polszczyzny mieszanej, w sensie użycia w tej samej wypowiedzi rozmówcy i na ten sam temat form gwarowych przeplatających się z polszczyzną ogólną (por. uwagi wcześniejsze), dającej efekt dużej wariantowości form.

W tej sytuacji badanie mowy najstarszego pokolenia mieszkańców wsi (oraz innych osób jednosystemowych) używających gwary jako podstawowego środka komunikacji może i powinno stanowić pierwszy etap badań dialektologicznych, a dalsze etapy powinny wyznaczać także badania socjolingwistyczne ukazujące przemiany, a tym samym – wybór i zakres użycia cech systemowych danej gwary przez część starszego pokolenia, średniego i młodego, przy czym – jak podkreśla K. Nitsch (1954: 213) – „nabyte od dziecka przyzwyczajenia fonetyczne są na ogół silniejsze od przyzwyczajzeń w innych zakresach języka”. Cechy systemowe mogą zostać uznane za cechy kanoniczne – prototypowe dla danej gwary, zgodnie z paradygmatem kognitywnym, a gwara – jedna z jedenastu na Śląsku (por. uwagi poniższe) może zostać uznana za kategorię poddaną analizie, zgodnie z zasadami kategoryzacji polegającej na redukcji elementów do niezbędnej liczby, co podkreśla E. Rosch (1978: 30), pisząc „przez kategorię rozumie się pewną liczbę obiektów równoważnych pod jakimś względem”. Na tej podstawie E. Rosch (1978: 40) formułuje definicję prototypu jako najlepszego (najbardziej jasnego, oczywistego) przykładu (egzemplarza) kategorii: „by prototypes of categories we have generally meant the clearest cases of category membership defined operationally by people’s judgements of goodness of membership in the category”. Ustalając cechy systemowe jako kanoniczne / prototypowe dla danej gwary, będzie można bez trudu zbudować kategorię radialną tak wydzielonej całości z większą / mniejszą obecnością cech gwarowych i ogólnopolskich w mowie mieszkańców danego subregionu, uwzględniając wszystkie parametry socjolingwistyczne. Z przeprowadzonych przeze mnie wstępnych badań wynika, że duże zróżnicowanie polszczyzny mieszanej i wariantowość form staną się nowymi cechami prototypowymi współczesnych gwar (por. Pelcowa 2015: 279–288).

3.2. Skłania to do dalszych badań nad współczesnymi cechami systemowymi gwar wchodzących w skład **dialektu śląskiego**, będącego nazwą kategorialną, nadrzędną dla zespołu takich właśnie gwar, charakteryzujących się generalnie brakiem mazurzenia i obecnością fonetyki międzywyrazowej udźwięczniającej oraz rozmaitymi cechami szczegółowymi, wśród których J. Miodek (1991: 15–16) za szczególnie istotne uważa liczne archaizmy peryferyjne zachowane na obrzeżach państwa polskiego, tutaj – na Śląsku.

Podział gwar śląskich zaproponowany przez K. Nitscha (1960) jest nadal aktualny i jego aplikacja przynosi dobre wyniki, gdyż – poza dialektami laskimi – pozostałe

gwary dobrze funkcjonują komunikacyjnie. Przypomnienie ich otwiera perspektywę ukazania znacznego zróżnicowania tych gwar, które utrzymuje się do czasów współczesnych. Obejmuje on gwary:

- Śląska Południowego: gwary **jabłnkowskie**, **cieszyńskie**, **rybnickie**, **pogranicze czeskie** (Zaolzie i częściowo Głubczyckie), gwary **laskie** (wymierające);
- Śląska Centralnego: gwary **prudnickie** (tzw. *Goloki*), **kozielskie** (tzw. *Bajoki*), **strzeleckie** (tzw. *Kobylorze*), **okręg górniczy** (są to gwary pogranicza małopolsko-śląskiego, z miastami takimi jak: Katowice, Tychy, Łędziny, Bieruń, Siemianowice Śląskie, Świętochłowice, Kochłowice, Bytom, Tarnowskie Góry, Piekary Śląskie itp.);
- Śląska Północnego: gwary **opolskie** (tzw. *Krysioki*), **brzeskie** i **sycowskie** (por. Wyderka 2001–2017).

Na obszarze Śląska występuje obecnie także gwara **południowokresowa** (dawne woj. lwowskie), której nosicielami są repatrianci z Kresów Południowych (na obszarze: Katowice–Bytom–Zabrze–Gliwice, Raciborskie i Głubczyckie, Opolszczyzna i Dolny Śląsk, por. Nowakowska-Kempna 1996).

Trzeba zarazem podkreślić, iż tradycyjny podział gwar śląskich zgodnie z ich cechami uległ pewnym przemianom i będąc punktem odniesienia dla badaczy, wymaga uzupełnień i korekt. Obecnie można wskazać kilka kierunków zmian, które wymagałyby wnikliwych i zakrojonych na szeroką skalę badań terenowych.

3.3. Należałoby zbadać obrzeża gwar śląskich, na których stykają się one z gwarami Małopolski i Wielkopolski (por. Gala 1994) oraz dialektami morawskimi Ziemi Ostrawskiej i Opawskiej w Republice Czeskiej (gwara zachodniocieszyńska, por. Greń 2000; Kadłubiec 1994; Milerski 2009; Wronicz 2000). Obserwujemy bowiem znaczne i znaczące poszerzenie się pasa gwar pogranicza między regionami (por. gwary pogranicza małopolsko-śląskiego, Gala 1994; gwary wieluńsko-sieradzkie, Jaros 2012), a także między subregionami danego obszaru dialektalnego. Na ziemiach bielsko-żywieckich (Bielsko-Biała, Szczyrk) występuje obecnie gwara małopolska, charakterystyczna dla Żywiecczyny, ponieważ wraz z migracją ludności, zainteresowanej zatrudnieniem w dużych zakładach przemysłowych Bielska-Białej, nosiciele gwary żywieckiej rozpowszechnili jej użycie na tych terenach. Gwara środkowej części Śląska – okręgu przemysłowego jest w użyciu (mniej więcej) od Czechowic-Dziedzic. W Mysłowicach, będących historycznie ostatnią miejscowością małopolską, mówi się obecnie gwarą śląską okręgu przemysłowego. Z kolei na ziemiach Śląska Północnego i terenach południowej Wielkopolski, a więc w pasie centralnej Polski, obszar zetknięcia się gwar śląskich z wielkopolskimi jest szeroki, wyznaczając pas pogranicza, który – zdaniem A. Zaręby (por. mapy 1969–1997) – sięga poprzez izoglosy zjawisk gwarowych po Rawicz, Ostrów, Kalisz i Leszno. Podobnie szerokie jest pogranicze śląsko-małopolskie na ziemiach sieradzko-łęczycko-wieluńskich (Jaros 2012;

Gala 1994). Badanie izoglos poszczególnych zjawisk gwarowych od fonetyki poprzez morfologię do leksyki ukazuje faktyczne wpływy gwarowe, zróżnicowanie i przenikanie się gwar trzech regionów w centralnej Polsce. Ten niesłychanie ciekawy obszar badawczy wymaga dalszych szczegółowych eksploracji.

Autorzy słowników gwar śląskich (por. Nitsch, Karaś 1957–1976; Dejna, Gala 2001; Zaręba 1969–1997; Wyderka 2000–2017; Wronicz 2000) są zgodni co do zróżnicowania historycznie i współcześnie gwar śląskich i funkcjonowania pasa gwar pogranicza zarówno na północy, w centralnej Polsce, jak i na południu na pograniczu śląsko-morawsko-słowackim (Kadłubiec 1994). Przekonanie co do zróżnicowania gwar śląskich dzielą także autorzy opracowań szczegółowych wybranych gwar Śląska (por. m.in. Przywara 1987; Wyderka 1984, 1997; Bizoń 1991; Greń 1997, 2000; Skudrzykowska i in. 2001, 2002; Tambor 2006; Przymuszała 2013).

Przykładowo wymowa połączenia *e + ł* jako *oł* (*pudołko* ‘pudełko’, *połny* ‘pełny’, *kukiołka* ‘kukiełka’) występuje w okolicach Gliwic i Tarnowskich Gór oraz północnej części Śląska i na pograniczu śląsko-małopolskim.

3.4. Należałoby zbadać współczesny, faktyczny zasięg mazurzenia, gdyż jego tradycyjne występowanie na ziemiach historycznie małopolskich, a z czasem granicznych między Małopolską a Śląskiem, na których gwary śląskie nasunęły się na pierwotne gwary małopolskie (Kowalska 1982, 2002, 1993; Synowiec 2013), a więc w okolicach Katowic, Pszczyny, Tarnowskich Gór, uległo ograniczeniu do mowy najstarszego pokolenia i osób jednosystemowych, np. *corny*, *copka*, *syja*, *zaba*. Nawet na obrzeżach Katowic: w Dąbrówce Małej, Dąbrówce, Michałkowicach, Dębie, Bogucicach, Załężu, gdzie pojawia się taka wymowa, w powszechnym użyciu jest jednak wymowa niemazurząca. Wymowa mazurząca jest zachowana na Śląsku Północnym, wskazując na pas pogranicza z Małopolską, łączy się z okręgiem górniczym. Trzeba podkreślić, iż 1/3 gwar śląskich to nadal gwary mazurzące. Warto odnotować, iż Jabłonkowskie zachowuje nadal siakanie, tak po czeskiej stronie granicy (Jabłonków, Nawsie, Mosty k/Jabłonkowa), jak i po polskiej (Istebna, Jaworzynka, Koniaków), a więc wymowę typu: *szwiwy*, *sziiary*, *sziiopa*, *sziiol*, *ziielony*, *ziielazo*, *ziiorny*, *ziiastko* przy zlanii się spółgłosek szeregu szumiącego i ciszącego. Wymowę taką można zaobserwować u najstarszego pokolenia, najmłodszego, wstępującego do szkoły, oraz średniego – w gronie rodzinno-towarzyskim. Pokolenie czterdziestolatek – inżynierów, lekarzy, nauczycieli, pracowników administracji, na co dzień używające polszczyzny ogólnej, w swoim gronie – na urodzinach, imieninach, spotkaniach klasowych itp. przechodzi na gwarę siakającą jako mowę rodzinną i rodzimą swojej małej ojczyzny, co nietłwo jest zaobserwować osobie spoza tego grona.

3.5. Warto odnotować także niesłychanie ciekawe zjawisko leksykalizacji form gramatycznych z mazurzeniem. Dotyczy to 2. osoby czasu teraźniejszego czasowników

i przyjmuje postać *widzis, chodzis, robis*. Formy takie występują w Łędzinach, Bojszowach czy Bieruniu (miejscowościach między Katowicami a Tychami, por. Synowiec 2018: 61–80, 2013).

3.6. Obserwujemy współcześnie także cechy, uważane za śląskie, chociaż na Śląsku bardzo zróżnicowane (zgodnie z trzema subregionami), ale przecież obecne także w gwarach małopolskich i wielkopolskich:

- wymowę grup spółgłoskowych w nagłosie i śródgłosie typu: **grzi, kszi** (*grziby, brzitfa, brzidki, ksziwy, tszidziści, wytszimof*), przy czym w gwarze jabłonkowskiej jest to nadal *ř* frykatywne, występujące także jako trące *rž*;
- kontynuację krótkiej samogłoski nosowej (na końcu wyrazu) **q/ę** jako **-a-** na większości Śląska, por. *niesa ta książka* oraz: **-ym** na Śląsku Cieszyńskim (prócz fragmentu Zaolzia zachodniego) *niesym tym ksiu, żkym*, a także **-am, -q** na Opolszczyźnie – *niesą niesam tam / ta ksiązkam / książka*; również etymologiczna grupa **eN, eM** jest wymawiana szeroko: *wiam, wia* (kontrastuje z wymową *wiyw* w Cieszyńskim); tak samo jest w śródgłosie: – na Opolszczyźnie – **-ąT-**: *damby, poramba, kandy, janzyk, kyndziory*, na pozostałym terenie: **yT, yD**: *dymby, porymba, kyndy, jynzyk, kyndziory* (za: Nowakowska-Kempna, Cząstka-Szymon 2019: 54–55);
- dawną długą samogłoskę nosową **q** w tych samych pozycjach wymawianą jako środkowa, podwyższona lub wysoka obniżona: *skũnt idũm, zũmp, psziqlũndać še*;
- dawne **a** długie mające dwie realizacje: dyftongiczną w gwarach opolskich, a w pozostałej części Śląska jako samogłoska środkowa tylna **-o-** (*stouf – stof* ‘staw’);
- zachowaną wymowę pośrednią dawnej samogłoski tylnej **ó** na *dvũr, vũzyk* ‘wózek’ oraz podwyższaną wymowę dawnego **é**: *śniyg, chlyb, zawiyż* (por. Nowakowska-Kempna, Cząstka-Szymon 2019: 55).

Na uwagę zasługują różnice między Śląskiem Zachodnim i występującymi tutaj formami typu *zamy* i *widza / widzą to miedza / miedzą / miedzam* a Śląskiem Centralnym z formami typu: *zymby, widza ta miedza* (bez nosowości w wygłosie).

Zróżnicowaniu podlega również realizacja samogłosek nosowych danego zespołu gwarowego subregionu, np. w gwarach cieszyńskich mówi się: **jim wieczere, widzým chatupe** (Cieszyn), **widzým chatupym, cietyń, kurczyn** (Jabłonków) oraz **zymby, widza chatupa** (Bohumin / Bogumin, por. Zaręba 1958–1997). Z badań wyłania się bogactwo realizacji samogłosek nosowych w gwarach śląskich do dziś występujących w mowie mieszkańców wsi (ale także miasteczek bądź obrzeży miast) w tych samych pozycjach fonetycznych, co wymaga dalszych, szczegółowych badań terenowych i wykorzystania metod geografii językowej. Geografia językowa umożliwia wówczas bardzo dokładną dialektologiczną analizę zjawisk gwarowych, zarówno

przytoczonych tutaj fonetycznych, jak i morfologicznych (fleksyjnych i słowotwórczych), leksykalnych czy składniowych. Ułatwia to wyznaczanie zasięgów cech gwarowych i wytyczanie izoglos. Geografia językowa oraz ustalanie cech systemowych (kanonicznych, prototypowych) danej gwary należą do cennych osiągnięć warsztatu pracy dialektologa i stanowią nadal podstawowe narzędzie umożliwiające dokładną szczegółową analizę danej gwary (por. Nitsch 1960).

W podsumowaniu trzeba podkreślić, iż nadal bogata i zróżnicowana jest wymowa samogłosek nosowych na śląskim obszarze dialektalnym, a także zachowano różnice w realizacji szeregów syczącego, szumiącego i ciszącego spółgłosek (mazuzenie na 1/3 obszaru gwar śląskich, sikanie, zleksykalizowane formy *widzis*, *siedzis*, wymowa niemazurząca), a dzięki analizie zjawisk społeczno-kulturowych będzie można określić rozmaite tendencje, które pojawiają się w tego typu polszczyźnie mieszanej.

Przy tak znacznym i znaczącym zróżnicowaniu gwar śląskich nie jest możliwe, aby powstał z nich jeden *język regionalny* (por. Tambor 2008: 117). Musiałoby to być jakieś śląskie *esperanto*, zubożające gwary, którymi mówi się na Śląsku. Nadto gwara funkcjonuje łącznie z językiem ogólnym, tworząc polszczyznę mieszaną¹. Język regionalny musiałby mieć charakter polszczyzny mieszanej jako odzwierciedlającej faktycznie mowę społeczności wiejskich. W badania współczesne wpisuje się raczej definicja gwary jako *odmiany języka* (za Wronicz 2016: 55) „przekazywanej przez starsze pokolenie młodszemu, uwarukowanej regionalnie, obecnej w realnie występujących tekstach” (Wronicz 2016: 55) i mającej faktycznie postać polszczyzny mieszanej.

¹ Autorka uznaje zróżnicowanie gwar śląskich za faktyczny stan rzeczy, co do którego nie ma wątpliwości i co upoważnia do napisania artykułu na ten temat. Trudno zatem określić, jak wpisuje się w to zagadnienie etnolekt śląski, czym miałby się charakteryzować i na jakim obszarze występować. Wymienia się tutaj cztery miasta okręgu przemysłowego: Katowice, Chorzów, Siemianowice Śląskie i Rudę Śląską. B. Wyderka (2010: 91) podkreśla, że „Współczesny dialekt śląski to nie jeden język, ale znacznie jakościowo zróżnicowane kontinuum gwarowe”. Badacze zaznaczają (m.in. Wyderka 2010: 87), że mowa miast okręgu przemysłowego w łączności z gwarami gliwicko-toszeckimi pozostawia poza nawiasem gwary Śląska Cieszyńskiego i Opolskiego; a ponadto pozostałe gwary Śląska Centralnego, opisane przez K. Nitscha (1960).

Nieprecyzyjne i wieloznaczne także są terminy: *język*, *język regionalny*, *dialekt*, *etnolekt*. Trzeba podkreślić także, iż w *Preamble* europejskich ustaw dotyczących języków regionalnych czytamy „nie jest językiem regionalnym DIALEKT danego języka”, podczas gdy gwary śląskie można objąć terminem *dialekt* jako nazwą kategorii i usytuować w szeregu z dialektem małopolskim, wielkopolskim czy mazowieckim. Użycie nazwy *język* zamiast *gwara* spowodowałoby konieczność analizy dwunastu języków na Śląsku, z polszczyzną kresową włącznie, która faktycznie wciną się we wszystkie gwary Śląska.

Problematyka ta wymaga dalszych rzetelnych dyskusji, merytorycznego opracowania i ustosunkowania się do podniesionych zagadnień, przynajmniej w postaci odrębnego artykułu (por. m.in. Wyderka 2010a; Gładkiewicz i in. red. 2012; Nijakowski red. 2015; Pastuch, Siuciak red. 2018).

4. WIELOWYMIAROWOŚĆ ZRÓŻNICOWANIA GWAR ŚLĄSKICH

Zanim szczegółowo zostaną przybliżone kolejne formy zróżnicowania gwar śląskich, warto zauważyć różnicę terminologiczną w sformułowaniach *gwary śląskie* i *gwary na Śląsku*, przypominające zróżnicowanie **gwar na Śląsku**. Nie tylko bowiem gwary śląskie występują na Śląsku, obok i oprócz pogranicznych gwar mieszanych, lecz także – gwara południowokresowa. Ponadto wymiar gwarowy i/lub potoczny mają także języki mniejszości narodowych mieszkających na Śląsku. Występują tutaj gwary morawskie (bliskie dialektom laskim), język niemiecki (w odmianie gwarowej), jidysz czy dialekt Romów (por. Nowakowska-Kempna 1997: 26–47).

4.1. Zróżnicowanie gwar śląskich obejmuje wszelkie wymiary i aspekty tychże gwar i dotyczy różnych poziomów języka od fonetyczno-fonologicznego po morfologiczny i semantyczny (w tym leksykalny i frazeologiczno-frazemowy). Różny jest wszakże zakres występowania danej cechy lub zjawiska (por. uwagi powyższe), z wyraźną przewagą cech fonetycznych jako najbardziej utrwalonych i najtrudniejszych do wyzbycia się.

4.2. Wariantywność form, zarówno fonetycznych, jak i leksykalnych, może nie tylko być wynikiem różnic między subregionami, lecz także przebiegać wewnątrz subregionu, np. gwary jabłonkowskie siakające wobec niesiakających i niemazurzących cieszyńskich, a nawet wewnątrz obszaru danej gwary, np. cieszyńskiej. Z badań Z. Grenia (2000: 45–150) wynika, że ogólnopolska forma *zgubiłem tylko igłą* może przybierać w gwarze cieszyńskiej różne formy w zależności od miejscowości, np. *stracić ino igła / jigła / kąsek druta / ziderka / zszywaczka* (Cieszyn), *zgubić igła / jegła* (Chybie), *zapodziać jeglica* (Górki Wielkie), *zapodziać iglica* (Ustroń), *zapodziać szywanica* (Skoczów), *stracić cerownica* (Cisownica), *stracić szpila z dziurką* (Strumień), *zgubić jegła* (Drogomyśl, Strumień), *zapodziać sznuptyk*, *stracić szpyndlik* (Mosty). Różnice dotyczą nie tylko nazwy igły i jej zgubienia, lecz także formy fonetycznej: *igła* || *jigła* / *jeglica* itp. oraz form gwarowych *ino* || *jino*. Zróżnicowanie gwary cieszyńskiej dotyczy także form biernika liczby pojedynczej rzeczowników żeńskich i dzieli tę gwarę na pas podgórski z formą *wizym tym krovym* (także gwara zachodniocieszyńska) i nizinny *wizym te krove / tą krove*. Wymowa taka pojawia się również na pograniczu cieszyńsko-drogomyśkim (por. badania J. Skałki (2022)).

4.3. Znacząca jest wariantywność form na pograniczu subregionów np. Śląska Południowego i Centralnego. Ważne staje się pogranicze północnocieszyńskie (drogomyskie) ze Śląskiem Okręgu Przemysłowego (por. badania J. Skałki (2022)).

Pozwala to odróżnić subregion północnocieszyński z Pruchną od subregionu centralnego, zaczynającego się w Pawłowicach. Formom *wizym te krove / tą krove*

przeciwstawia się w Pawłowicach postać gramatyczno-fonetyczna *viza ta krova*. Jednakże obszar pogranicza obu gwar: cieszyńskiej i centralnej cechuje znaczące pomieszanie form tych gwar tworzące nową jakość gwarowej polszczyzny mieszanej. Wynika to z wielości małżeństw mieszanych mieszkańców obu subregionów i kontynuowania przez nich postaci rodzimej gwary oraz przybierania form gwary współmałżonka. Stwarza to w praktyce językowej wielość wariantów, których wskaźniki socjolingwistyczne mogą być bardzo różne.

4.4. Równie znacząca jest wariantywność form leksykalnych wszystkich trzech subregionów Śląska, także tendencja do używania różnych leksemów oznaczających ten sam przedmiot w danym subregionie bądź nawet u tego samego nadawcy, por. *rolada, zawijaniec, zraz*. Zróżnicowanie to można zaobserwować, studiując słowniki gwar śląskich (Cząstka-Szymon i in. 1999; Zaręba 1969–1997; Wyderka 2000–2017).

4.5. Zróżnicowanie leksykalne obejmuje formy rzeczownikowe, np.: ‘myśliwy’ jako *myśliwiec, myśliwy, gojny, leśny, leśniczy, gajowy* oraz *fester, jeger*, zaimkowe: ‘dlaczego’ to *dloczygo, na co, bez co, czamu, czymu, camu, cymu, po jakiyumu, skuli czego, skirz czego / czygo, zgwoli czego / czygo, czemu* bądź przymiotnikowe: ‘pijany’ to *nacinkany, natinkany, łożarty, ożarty, napity, opity, pijany, podpity, nażgany, naprany*, czasownikowe: ‘przyjaźnić się’ to *kamracić się, kolegować się, kolygować się, przyjaźnić się, sprzyjacielić się* itd. Można stwierdzić, idąc tropem badań kognitywistów, iż wyeksponowane są tutaj różne profile zawarte w elementach semantycznych nazwy: np. myśliwego: *myśliwiec* – polujący, *leśny, leśniczy* – zajmujący się **lasem**, także polujący w **lesie**, *gajowy, gojny* – zajmujący się **gajem**, polujący w gaju oraz *fester, jeger* jako zapożyczenia z niemieckiego.

4.6. Warto przypomnieć również liczne archaizmy wyrazowe, takie jak stpol. *kierz / kerz / krze, brzost / kroszonka / kroszónka, wiesioły, wiesiele, wiesiołek* (fl.), *źrzcć, zrzadło / źrzadło, źrzadełko* itp. *zdrzały / źrzały / źrały / żrały / źdrzoły* ‘dojrzały’, *trześnie, żywotek* (‘gorset w stroju cieszyńskim’), *zopaska* ‘fartuch’, *czerwiony* oraz *Krze* (dzielnica Bielszowic w Rudzie Śląskiej), *Czerwionka* (miejscowość koło Rybnika) itp. Istotne są również zapożyczenia w gwarach śląskich, historycznie wołoskie na terenach górskich: *kiczera, kolyba / koliba / koleba, koszar, młada, przystup / przystop* itp. oraz czeskie i niemieckie na obszarach górniczych, a także: włoskie *sentmaria, szentmaria* ‘szafa włoska’ (Wronicz 1992) oraz najliczniejsze zapożyczenia czeskie z racji historycznej przynależności Śląska Cieszyńskiego do Czech i żywych kontaktów językowych na pograniczu polsko-czeskim (śląsko-morawskim), m.in. *szaty* ‘suknia, spódnica’, *celer* ‘seler’, *wajco* ‘jajko’, *ogromne* ‘wspaniałe’, *krasne* ‘piękne’, *obiadować* ‘jeść obiad’, *brataniec* ‘kuzyn’, *siostrzynica* ‘kuzynka’ oraz *je pyiść godzin* ‘jest piąta’, *nie są* ‘nie ma’ itp. (por. Siatkowski 1996; Bańko i in. 2016). Archaizmy

i zapożyczenia występują obok nazw polskich. O wiele szersze jest użycie bohemizmów w gwarze zachodniocieszyńskiej, chociażby z tego powodu, iż uczniowie szkół czeskich z polskim językiem nauczania korzystają z czeskich podręczników szkolnych do geografii, biologii czy fizyki (por Kadłubiec 1994; Kadłubiec, Milerski 2001).

Dużej wariantywności form w przestrzeni komunikacyjnej towarzyszy tendencja do używania postaci gwarowej przy okazji promowania kuchni regionalnej, przy czym zwolennicy „ślóńskiej godki” zdecydowanie preferują tutaj nazwy niemieckie w roli regionalizmów, np. *charynki* ‘śledzie’, *sztapki* ‘nóżki’, *leberwuszt* ‘wątrobianka’ bez ukazania rzeczowej wariacji postaci gwarowej i germanizmów.

5. KULTUROTWÓRCZA ROLA GWARY

Należy zauważyć, iż gwara może pełnić różne funkcje, w tym funkcję naddaną, budując folklor – ciekawy, inspirujący i stanowiący źródło dowcipu (por. Borek 1989), zarówno dla Ślązaków, jak i *goroli*. Gwara, zwłaszcza jej warstwa leksykalna, występuje wówczas jako źródło: tabu, metaforyki, wzbogacenia polszczyzny, dowcipu itp.

5.1. Jako źródło tabu traktuje się zwykle zwroty (np. w postaci zdań) skonstruowane tak, aby nie można było zrozumieć o co chodzi, zwłaszcza, że tekst ma być niezrozumiały dla przybyszów z innych dzielnic Polski, np. *w antryju na bifyju stoi szklonka tyju* ‘w przedpokoju na kredensie stoi szklanka herbaty’, przy czym *antryj* i *bifyj* / *bifej* to zapożyczenia z języka francuskiego: *entrée* i *bufet* przez kalkę niemiecką, a *tee* ‘herbata’ ma międzynarodową formę; *na banhofie pizło dwie* ‘na dworcu wybiło drugą’, gdzie *pizność* oznacza ‘uderzyć’.

5.2. Wiele nazw o znaczeniu dosłownym przeszło do sfery metaforyki i w takim semantycznym ujęciu bywają one używane, por. *leluj* 1) ‘lilia’, 2) ‘o wysokiej lub flegmatycznej dziewczynie’; *lacheta* / *lachyta* 1) ‘tyczka’, 2) ‘przedmiot nadzwyczajnie długi, zbyt wysoki’, 3) ‘o zbyt wysokiej osobie’; *tąpnięcie* / *tompnięcie* 1) ‘wstrząs w kopalni’, 2) ‘awantura w domu’; *gorol* ‘góral, osoba (osoby) spoza Śląska, nie-Ślązak’, *laksyra* / *laksyrka* 1) ‘biegunka’, 2) ‘człowiek bojaźliwy’; *maścić* 1) ‘dodawać tłuszczu’, 2) ‘dogadzać komuś’ oraz *melikot* / *klekotka* / *klyta* / *pierdoła* ‘plotkarz, plotkara’ (Cząstka-Szymon i in. 1999: 120), gdzie dla określenia *plotkarza* mamy kilka nazw, również o podłożu metaforycznym. Użycie nazw gwarowych w ich znaczeniu metaforycznym wzbogaca ogólną polszczyznę, stanowi element nacechowany stylistycznie, oryginalny i urozmaicający wypowiedź, np. co u Buchtów? *Tąpło* / *tompło* ‘uderzyło, wstrząsnęło, awantura’, jak stara zobaczyła, że *śnikła* półlitrowka. Z Adama to taka *laksyrka* ‘trzęsidupa, straszek’. Gorgoniowo tak *maścila* ‘dogadzała’ temu *gorolowi*, że się z nią ożenił.

5.3. Formy te stanowią od dawna źródło kawałów o Masztalskim, a także bazę żartów słownych w programach radiowych i telewizyjnych, np. *poproszę trši žymły i trši bułki. A czamu? Przeca to je jedno. Chłopczyk: Ale łociec to gorol i łon je bułki*, a także zabawnych nieporozumień: Uczeń: *pszitomny*. Nauczycielka: *widzę, że jest przytomny*. Uczeń: *ale jo jest obecny*.

5.4. Wiadomo powszechnie, że gwary stanowią jedną z podstaw wzbogacania polszczyzny ogólnej, zarówno w warstwie leksykalnej, np. powszechnie używane w środkach masowego przekazu: *tąpnienie* ‘wstrząs w kopalni’, *Barbórka* ‘dzień św. Barbary’, *złoty deszcz* ‘forsycje’, *kluski śląskie*, jak i w warstwie fonetycznej lub gramatycznej, np. jako źródło wiedzy o historycznej polszczyźnie, por. zachowanie dawnej końcówki *-e* po spółgłosce miękkiej w temacie: *ze zymie do piwnice*, zachowanie form czasu przeszłego i trybu przypuszczającego z aorystycznym *-ch* na końcu typu *byłech, robiłech / joch był, joch robił / jo był, robił* oraz *byłbych, robiłbych* lub *byłbych robił*.

5.5. Należy wspomnieć o jeszcze jednej tendencji, występującej podczas festiwalu „Śląskiej godki”, w telewizji „Silesia” czy też tak zwanych „śląskich restauracjach”. Spośród wielu wariantywnych form leksykalnych wybiera się tam nazwę niemiecką i w sposób celowy germanizuje się gwarę danej ziemi, np. używając zawsze *ancug* zamiast wariantów *ubranie, garnitur* występujących normalnie w języku potocznym, zawsze *charynki* zamiast *śledzie*, zawsze *jeger* zamiast *myśliwiec* czy *leśniczy* itp. Są to przykłady germanizacji mającej na celu podkreślenie rzekomej niemieckości tych gwar (zapominając o związkach z Czechami), nieudanej zresztą, bo wariantywność form jest tu cechą dominującą, a nazwy wchodzą w paradygmat polskiej odmiany rzeczowników męskich, np. *ancug, ancuga, ancugiem, ancugi* lub *jeger, jegra, jegrem* lub żeńskiej *charynki, charynkom, o charynkach*.

5.6. Bogactwo słownictwa przejawia się również w wieloznaczności słów, por. *jakła* 1) ‘bluza, bluzka’; 2) *jakielka, jakelka*, ‘żakiet’; 3) ‘pewna, jakaś’, *jezder jezderkusie* ‘okrzyk wyrażający przestрах, zaniepokojenie, zdziwienie, zniecierpliwienie’ (Cząstka-Szymon i in. 1999: 74–76).

6. PODSUMOWANIE

Zróznicowanie gwar, jako prestiżowej odmiany polszczyzny na Śląsku, świadczy o bogactwie doświadczeń regionalnych tych ziem, podtrzymywaniu miejscowych tradycji, zwyczajów, obyczajów i obrzędów, ważności tożsamości lokalnych i „małej ojczyzny”. Może i powinno być ono badane za pomocą paradygmatów nastawio-

nych na analizę mowy mieszkańców o charakterze uzualnym. Gwary na Śląsku (łącznie z południowokresową) zastępują na nowe, całościowe badania terenowe.

Bibliografia

- Bańko, M., Svobodová, D., Leonarski, J., Tatjewski, M. 2016. *Nie całkiem obce. Zapożyczenia wyrazowe w języku polskim i czeskim*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bizoń, F. 1991. Wpływ podłoża gwarowego na mówioną polszczyznę ogólną na Śląsku Cieszyńskim. *Rocznik Cieszyński* VI/VII, s. 135–152.
- Borek, H. 1985. *Rodzimość i archaiczność narzecza śląskiego jako folklorystycznego tworzywa*. W: *Folklor Górnego Śląska*, red. D. Simonides. Opole: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Bralczyk, J., Mosiołek-Kłosińska, K. 2000. *Język mediów masowych*. Warszawa: Upowszechnianie Nauki – Oświata „UN-O”.
- Croft, W. 2007. *Construction grammar*. W: *Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, red. D. Geeraerts, H. Cuykens, s. 463–508. Oxford: Oxford University Press.
- Cząstka-Szymon, B. 2014. Tradycyjne podziały dialektalne a międzynarodowe ustawy obowiązujące w Europie (na przykładzie polskich gwar Śląska). *Zbiornik Filozoficznej fakulty Uniwersytetu Komenského. Philologica* 77, s. 373–387.
- Cząstka-Szymon, B., Ludwig, J., Synowiec, H. 1999. *Mały słownik gwary Górnego Śląska*. Katowice: „Leksem”.
- Dejna, K. 1973. *Dialekty polskie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dejna, K., Gala, S. 2001. *Atlas gwar polskich*, t. 3: *Śląsk*. Warszawa: Upowszechnianie Nauki – Oświata „UN-O”.
- Dunaj, B. 2000. *Nowe słownictwo w leksykografii*. W: *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*, red. J. Mazur, s. 33–38. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Fidler, R. 1997. *Mediamorphosis. Understanding New Media*. Thousand Oaks et al.: Pine Forge Press.
- Gajda, S. 2010. Prestiż a język. *Nauka* 4, s. 147–162. Online: <http://www.nauka-pan.pl> [dostęp: 01.09.2022].
- Gala, S. 1994. *Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe*, cz. I, II. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Gładkiewicz, R., Sotdra-Gwiżdż, T., Szczepański, M. red. 2012. *Granice Śląska w interdyscyplinarnej perspektywie*. Opole–Wrocław: Wydawnictwo Instytut Śląski w Opolu.
- Goban-Klas, T. 2002. Perspektywa mediamorfozy jako transformacji systemu mediów. *Transformacje* 1/4, s. 133–136.
- Goban-Klas, T. 2005. *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja eksplozja*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Goldberg, A.E. 2006. *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldberg, A.E. 2013. *Constructionist approaches*. W: *The Oxford Handbook of Construction Grammar*, red. T. Hoffmann, G. Trousdale, s. 15–31. Oxford: Oxford University Press.
- Greń, Z. 1997. *Świadomość etniczna i językowa młodego pokolenia Cieszyniaków*. W: *Polszczyzna śląska. Historia i współczesność*, red. B. Wyderka, s. 63–82. Opole: Wydawnictwo „Kwant”.

- Greń, Z. 2000. *Śląsk cieszyński – dziedzictwo językowe*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Jaros, I. 2012. *Nazwy środków czynności w gwarach łęczyczo-sieradzkich. Studium słowotwórczo-leksykalne*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kadłubiec, K.D. 1994. *Cieszyńsko-zaolziańska polszczyzna*. Katowice: Wojewódzka Biblioteka Publiczna.
- Kadłubiec, K.D., Milerski, W. 2001. *Cieszyńska ojczyzna polszczyzna*. Cieszyn: PROPrint.
- Kleszcz, K. 1997. *Zachowania językowe ludności napływowej na Śląsku Opolskim*. W: *Polszczyzna śląska. Historia i współczesność*, red. B. Wyderka, s. 99–105. Opole: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Kowalska, A. 1982. Zróżnicowanie socjalne polszczyzny górnośląskiej w drugiej połowie XIX wieku. *Socjolingwistyka* 4, s. 141–152.
- Kowalska, A. 1993. *Udział duchowieństwa katolickiego w obronie języka polskiego na Górnym Śląsku w XIX i na początku XX wieku*. W: *Język a chrześcijaństwo*, red. I. Bajerowa, M. Karpluk, Z. Leszczyński, s. 121–130. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL.
- Kowalska, A. 2002. *Obrona języka polskiego na Śląsku w XIX wieku*. W: *Z badań nad dziejami języka polskiego na Górnym Śląsku*, s. 125–132. Katowice: Wszechnica Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Labocha, J. 1997. *Polsko-czeskie pogranicze na Śląsku Cieszyńskim. Zagadnienia językowe*. Kraków: „Księgarnia Akademicka”.
- Langacker, R. 2009. *Podstawy gramatyki kognitywnej*. Kraków: „Universitas”.
- Lubaś, W. red. 1976. *Badania nad językiem mieszkańców Katowic*. W: *Miejska polszczyzna mówiona. Metodologia badań*, s. 41–47. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Lubaś, W. red. 1977–2022. *Socjolingwistyka* 1–31. Katowice: Uniwersytet Śląski (1977–1990), Kraków: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk (1991–).
- Mazur, J. 2000. *Słownictwo współczesnej polszczyzny w dobie przemian*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- McLuhan, M., Fiore, W. 1968. *War and Peace in the Global Village*. Nowy Jork: Bantam Books.
- Miczka, T. 2003. *Glokalizacja mediów. O mechanizmach kreowania i kształtowania współczesnej tożsamości*. W: *Media lokalne w świecie wolności i ograniczeń*, red. J. Borkowski, A. Woźny, s. 30–43. Wrocław: Oficyna Wydawnicza „Arboretum”.
- Miczka, T. 2009. *Tradycja i innowacyjność w perspektywie mediamorfozy*. W: *Tradycja i współczesność. Folklor – język – kultura*, red. D. Czubala, M. Miczka-Pajestka, s. 43–51. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej.
- Milerski, W. 2009. *Zachodniocieszyński słownik gwarowy*. Czeski Cieszyn: Polski Związek Kulturolno-Oświatowy.
- Miodek, J. 1991. *Śląska ojczyzna polszczyzna*. Katowice: Wojewódzka Biblioteka Publiczna.
- Nijakowski, L.M. red. 2014. *Konferencja: Europejskie i regionalne instrumenty ochrony języków zagrożonych*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Nitsch, K. 1939. *Dialekty polskie Śląska*, wyd. 2. Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Nitsch, K. 1960. *Wybór polskich tekstów gwarowych. Wydanie drugie zmienione przez autora*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nitsch, K. red. 1954. *Wpływ dialektu kulturalnego na dialekty ludowe*. W: *Wybór pism polonistycznych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Nitsch, K., Karaś, M. i in. red. 1957–1976. *Mały atlas gwar polskich*. Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nowakowska-Kempna, I. 1976. *Nacechowania emocjonalne języka katowiczana*. W: *Miejska polszczyzna mówiona. Metodologia badań*, red. W. Lubaś, s. 55–65. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Nowakowska-Kempna, I. 1996. *Polszczyzna kresowa na Śląsku*. Katowice: Wojewódzka Biblioteka Publiczna.
- Nowakowska-Kempna, I., Cząstka-Szymon, B. 2019. *Polszczyzna śląszczyzna z perspektywy 100-lecia Niepodległej*. W: *Niepodległa wobec języka polskiego*, red. R. Przybylska, B. Batko-Tokarz, S. Przęczek-Kisielak, s. 41–63. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Nowakowska-Kempna, I. red. 1997. *Górny Śląsk jako mała ojczyzna. Podstawowe wykładniki językowe*. W: *Śląsk w badaniach językoznawczych: badania pogranicza językowo-kulturowego polsko-czeskiego*, t. III, s. 26–47. Katowice: Wydział Filologiczny Uniwersytetu Śląskiego.
- Ozóg, K. 2001. *Kokakola jest spoko; Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku; wybrane zagadnienia*. Rzeszów: „Otwarty Rozdział”.
- Ozóg, K. 2008. Zmiany we współczesnym języku polskim i ich kulturowe uwarunkowania. *Język a kultura* 20, s. 59–79.
- Pastuch, M., Siuciak, M. red. 2018. *Historia języka w XXI Wieku. Stan i perspektywy*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Pelcowa, H. 2015. Między przeszłością a współczesnością – ciągłość i zmiana w badaniach dialektologicznych. *Biuletyn PTJ* LXXI, s. 279–288.
- Przymuszała, L. 2013. *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Przywara, M. 1987. *Narzecza śląskie*, oprac. F. Pluta i B. Wyderka. Studia i Monografie nr 119. Opole: Wydawnictwo WSP.
- Rosch, E. 1978. *Principles of Categorization*. W: *Cognition and Categorization*, red. E. Rosch, B.B. Lloyd, s. 27–48. Hillsdale: L. Erlbaum Associates.
- Siatkowski, J. 1996. *Czesko-polskie kontakty językowe*. Warszawa: „Energeia”.
- Sierociuk, J. 1998. *Słowotwórstwo języka współczesnej wsi (zarys problemu)*. W: *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*. Prace Wydziału I Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, red. S. Gala, s. 265–272. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Simonides, D. 1995. *Najpiękniejsze zwyczaje i obrzędy górnośląskie*. Katowice: Wojewódzka Biblioteka Publiczna.
- Skałka, J. 2022. *Gwara północnego pogranicza Śląska Południowego*. Fragment niepublikowanej rozprawy doktorskiej. Kraków.
- Skudrzykowa, A., Tambor, J., Urban, K., Wolińska, O. 2001. *Gwara śląska – świadectwo kultury, narzędzie komunikacji. Sytuacja językowa w miastach Górnego Śląska*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Skudrzykowa, A., Tambor, J., Urban, K., Wolińska, O. 2001. *Gwara śląska – świadectwo kultury, narzędzie komunikacji. Sytuacja językowa w miastach Górnego Śląska. Teksty*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Sławkowa, E. 1992. *Gwara jako bogactwo kulturowe*. W: *Gwara śląska wczoraj i dziś*, red. M. Lubina, s. 35–41. Katowice–Opole–Cieszyn: Wszechnica Górnośląska.
- Synowiec, H. 2013. *Śląszczyzna-polszczyzna z perspektywy dydaktycznej*. Katowice Wydawnictwo „Sapientia”.

- Synowiec, H. 2018. *O gwarze bojszowskiej*. W: *Bojszowy. W kręgu badań nad przeszłością i dziedzictwem kulturowym*, red. M. Lipok-Bierwiaczonek, s. 61–80. Bojszowy: Gmina Bojszowy.
- Szymańska, I. 2001. *Mosaics. A Construction-Grammar-Based Approach to Translation*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Semper”.
- Szymańska, I. 2013. Relacja między systemem językowym i jego realizacjami w gramatyce konstrukcji. *Linguistica Copernicana* 2(10), s. 133–145.
- Tambor, J. 2006. *Mowa Górnolązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Tambor, J. 2008. *Etnolekt śląski jako język regionalny. Uzasadnienie stanowiska*. W: *Śląsko godka. Materiały z konferencji „Śląsko godka – jeszcze gwara czy jednak już język” z 30 czerwca 2008 roku*, s. 117. Katowice: Narodowa Oficyna Śląska.
- Urbańczyk, S. 1981. *Zarys dialektologii polskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Virilio, P. red. 1978. *Fahrzeug*. W: *Fahren, fahren, fahren...* Berlin: Merve-Verlag.
- Wronicz, J. 1992. *Słownictwo pisarzy cieszyńskich XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Wronicz, J. 2016. Status gwary w języku polskim. *Socjolingwistyka* XXX, s. 45–55.
- Wronicz, J. red. 2000. *Mały słownik gwar polskich*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Wyderka, B. 1984. *Język mówiony mieszkańców Baborowa na Śląsku Opolskim. Fonologia*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wyderka, B. red. 1997. *Polszczyzna śląska. Historia i współczesność*. Opole: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Wyderka, B. 2010. O języku śląskim. *Studia Dialektologiczne* VI, s. 87–92.
- Wyderka, B. 2010a. Gdy dialekt staje się językiem. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* LV, s. 285–292.
- Wyderka, B. red. 2000–2017. *Słownik gwar śląskich*, t. 1–16, Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego w Opolu.
- Zacher, L., Kiepas, A. 1994. *Społeczeństwo a ryzyko: multidyscyplinarne studia o człowieku i społeczeństwie w sytuacji niepewności i zagrożenia*. Warszawa: Fundacja Edukacyjna „Transformacje”.
- Zaręba, A. 1974. *Śląsk w świetle geografii językowej*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zaręba, A. 1969–1997. *Atlas językowy Śląska*, t. 1–13. Kraków–Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Wydawnictwo „Energeia”.
- Zaręba, A. 1988. *Szkice z dialektologii śląskiej*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.
- Zwiefka-Chwałek, A. 2009. *Dziennikarstwo uczestniczące jako przejaw mediamorfozy*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

The high number of Silesian dialects as a source of abundance in the region

Summary

The diversity of the contemporary Silesian dialects corresponds to the division adopted by K. Nitsch (1960), apart from the non-existence of the Lach dialects that are extinct in this area. However, the dialects present in Silesia have become richer by the Southern Borderlands dialect, which is used mainly by repatriates living in villages (and small towns) in the area stretching from the Katowice to the Wrocław regions. The linguistic analysis of a given dialect is still determined based on the inhabitants' speech, that is relying on the usage and function criterion. This opens the prospect of studying language by means of the paradigms applying the usage-based models of language, such as cognitivism, sociolinguistics, and dialectology. The most commonly used variation of Polish is mixed, where the dialect intertwines with the general language and which is characterised by stylistic diversity (e.g. the colloquial and scientific styles); hence, the application of language usage-based paradigms, which enable the presentation of language in sociocultural processes (e.g. diachronology, diachromorphosis, and glocalisation, i.e. globalisation and localisation combined) is important in the research of this kind. When determining dialectal characteristics, E. Rosch's prototype theory is also useful, as it permits the detection of canonical (prototypical) features of a given dialect, usually phonetic ones, which allow its distinction from another dialect by criteria. This is because the traditional division of Silesian dialects has undergone certain transformations concerned with a shift of Silesian dialects' influences with respect to Lesser and Greater Polish ones, expansion of the mixed area at the borderline between dialects, establishment of mixed Polish, and reduction of the number of people speaking a dialect only. The diversity of dialects as a prestigious variation of Polish in Silesia attests to the abundance of regional experiences of the lands and requires a further holistic research of the language transformations occurring in Silesia.

Keywords: dialectology – Silesian dialects – Southern Borderlands dialect – language usage.

Trans. Monika Czarnecka